

UOT 316

[https://doi.org/10.30546/ifs.2025.1\(44\).129](https://doi.org/10.30546/ifs.2025.1(44).129)

AVROPA İTTİFAQINDA İNTEQRASIYA PROSESLƏRİNƏ DAİR SİYASİ NƏZƏRİYYƏLƏR

Şəbnəm Zeynalova

Siyasi elmlər üzrə fəlsəfə doktoru

AMEA Fəlsəfə və Sosiologiya İnstitutu, **Azərbaycan**

shabnamzeynalova@yahoo.com

<https://orcid.org/0000-0002-2665-4753>

Xülasə. Bu məqalə Avropada inteqrasiyanın və Avropa İttifaqının cari siyasətinin öyrənilməsi üçün ən əhəmiyyətli nəzəri yanaşmaların sistemə icmalındır. Burada müəllif tərəfindən siyasi inteqrasiya fenomeninin tədqiqinə dair müxtəlif konsepsiyalar və nəzəri yanaşmalar vasitəsilə inteqrasiyanın tədqiqi və bu fenomenin inkişaf perspektivləri barəsində fikirlərin formalaşması kimi mühüm vəzifələr yerinə yetirilir. Müəllif belə bir nəticəyə gəlir ki, mürəkkəb inteqrasiya fenomenini tam şəkildə izah etməyə qadir olan Avropa inteqrasiyasının ümumi nəzəriyyəsi hələ də yoxdur. Bununla belə, onu tədqiq etmək üçün federalizm, funksionalizm və neofunksionalizm kimi mövcud olan siyasi nəzəriyyələr mühüm vəzifəni yerinə yetirir, inteqrasiya anlayışı və bu fenomenin inkişaf perspektivləri müəyyənləşdirilir.

Məqsəd: Avropada inteqrasiya ilə bağlı müxtəlif siyasi nəzəriyyələrin, o cümlədən federalizm, funksionalizm və onun əsasında yaranan neofunksionalizm nəzəriyyələrinin və onların Avropa inteqrasiya proseslərinə təsiri məsələlərinin tədqiqi

Metodologiya: müqayisəli təhlil, formal məntiq və sistemli yanaşma

Elmi yenilik: Məqalədə avrointeqrasiyaya dair siyasi nəzəriyyələr vasitəsilə Avropa dövlətlərinin birləşməsi üçün nəzəri əsaslandırma təhlil olunur.

Açar sözlər: Avropa İttifaqı, inteqrasiya, federalizm, funksionalizm, neofunksionalizm, inteqrasiya nəzəriyyələri

ПОЛИТИЧЕСКИЕ ТЕОРИИ ИНТЕГРАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ В ЕВРОПЕЙСКОМ СОЮЗЕ

Шебнем Зейналова

Резюме. Данная статья представляет собой систематизированный обзор наиболее значимых теоретических подходов к изучению европейской интеграции и современной политики Европейского союза. При этом автор выполняет важные задачи по формированию представлений о перспективах развития феномена интеграции посредством различных концепций и теоретических подходов к исследованию политической интеграции, приходя к выводу, что всеобъемлющей теории европейской интеграции, способной полностью объяснить сложный феномен интеграции, до сих пор не существует. Тем не менее, такие существующие политические теории, как федерализм, функционализм и неофункционализм, играют важную роль в его изучении, определяя понятие интеграции и перспективы развития этого феномена.

Цель: изучение различных политических теорий, связанных с европейской интеграцией, включая федерализм, функционализм и производную от него теорию неофункционализма, и их влияние на процессы европейской интеграции.

Методология: сравнительный анализ, формально-логический и систематический подход.

Научная новизна: в статье анализируются теоретические основы объединения европейских государств через политические теории европейской интеграции.

Ключевые слова: Европейский союз, интеграция, федерализм, функционализм, неофункционализм, интеграционные теории

POLITICAL THEORIES ON INTEGRATION PROCESSES IN THE EUROPEAN UNION

Shabnam Zeynalova

Summary. This article is a systematic review of the most significant theoretical approaches to the study of European integration and the current policies of the European Union. Here, the author undertakes important tasks in forming ideas about the development prospects of the integration phenomenon through various concepts and theoretical approaches to the study of political integration. The author concludes that there is still no comprehensive theory of European integration capable of fully explaining the complex phenomenon of integration. However, existing political theories such as federalism, functionalism, and neo-functionalism play an important role in studying it, defining the concept of integration and the development prospects of this phenomenon.

Purpose: The study of various political theories related to European integration, including federalism, functionalism, and the neo-functionalism theory derived from it, and their impact on the processes of European integration.

Methodology: Comparative analysis, formal logical and systematic approach.

Scientific novelty: The article analyzes the theoretical foundations for the unification of European states through political theories of European integration.

Keywords: The European Union, integration, federalism, functionalism, neo-functionalism, integration theories.

Giriş

Müasir dövrdə geniş istifadə edilən inteqrasiya termini latın mənşəli *“integratio”* sözüne əsaslanır və *“bərpa olunma”*, *“doldurulma”* deməkdir və *“bütövləşmə”* mənasını daşıyan *“integer”* sözündən əmələ gəlmişdir. Bu termin dəqiq və təbiət elmlərindən götürülərək ictimai münasibətlərin tədqiq edilməsində, sosial və siyasi elmlərdə II Dünya müharibəsindən sonra beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlıq və beynəlxalq əməkdaşlığın digər formalarına (siyasi, mədəni, elmi və s.) dair istifadə edilməyə başladı. *“İnteqrasiya”* termini ilk dəfə rəsmi olaraq 31 oktyabr 1949-cu ildə Avropa İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı Şurasının iclasında bu qurumun inzibatçısı P.Hoffman tərəfindən işlədilmişdir (1, 262).

İnteqrasiya anlayışının tədqiq edilməsi xüsusi maraq kəsb edir. Qeyd etmək lazımdır ki, inteqrasiya prosesləri bütövlükdə II Dünya müharibəsindən sonra daha intensiv inkişaf etməyə başlamışdır. Tədricən inteqrasiya prosesləri genişlənməyə və müxtəlif sahələri əhatə etməyə başladı. Bununla bərabər, ümumi qəbul edilmiş *“inteqrasiya”* anlayışı yoxdur. Elmi ədəbiyyatda bu anlayışın müxtəlif müəlliflər tərəfindən irəli sürülmüş təriflərinə rast gəlmək olar. N.E.Ovçarenkonun fikrincə, bunu, birincisi, məqsədlərinə və funksiyalarına görə fərqlənən çoxsaylı inteqrasiya prosesləri modellərinin, tiplərinin olması ilə və ikincisi, ayrı-ayrı dövlətlər və ya bir qrup dövlətlər tərəfindən güdülən müxtəlif milli maraqlar arasında fərqlərin olması ilə izah etmək olar (6, 109). D.V.Treninə görə isə inteqrasiya anlayışı altında oxşar vahidlərin bir-birinə yaxınlaşması və daxil olması, bu əsasda ümumi iqtisadi, siyasi, ictimai dəyərlər məkanının formalaşması başa düşülür (7, 28).

Bununla bərabər, dövlətlərarası münasibətlərin tədqiq edilməsi belə bir nəticəyə gəlməyə əsas verir ki, ümumi sülhün və təhlükəsizliyin qorunması, dövlətlər arasında iqtisadi əməkdaşlığın inkişafı

və həmçinin terrorizm, ekstremizm, separatçılıq kimi çağırışlarla mübarizə, ekoloji, sosial, iqtisadi məsələlərin tənzimlənməsi zərurəti və s. problemlərin həlli müxtəlif inteqrasiya modellərində ümumi xarakter daşıyır (4).

Bundan əlavə, inteqrasiya prosesləri bütövlükdə dünya inkişafının və xüsusən də dünya siyasətinin əhəmiyyətli amilləri kimi daimi inkişaf vəziyyətindədir. Onlar həm beynəlxalq münasibətlərin məzmununa, həm də onların həyata keçirilməsi formalarına yeni ünsürlər daxil edirlər. Qeyd edildiyi kimi, elmi ədəbiyyatda inteqrasiya anlayışlarının müxtəlif təriflərinə rast gəlmək olar (4). Bir çox hallarda inteqrasiya tərkib hissələrdən bütövlüyün (sistemin) yaranması kimi sosial bir proses olaraq səciyyələndirilir (5, 24-25). Digər hallarda inteqrasiyanın mümkünlüyü yeni iştirakçılara loyallıq münasibət, hökumətlərin və hakimiyyətin zəruri həddləri məsələsi ilə bağlanır (2, 110-111).

Bu və ya digər fərqlərlə inteqrasiya anlayışı altında eyni və ya oxşar vahidlərin bir-birinə qarşılıqlı yaxınlaşmaları, daxil olmaları və bunun əsasında ümumi iqtisadi, siyasi, ictimai, mədəni, sosial dəyərlər məkanının formalaşması başa düşülür. İnteqrasiyanın əsas məqsədi həm regional, həmçinin universal miqyasda səmərəli fəaliyyətin təmin edilməsinin əsası və nəticəsində dövlətlərin əməkdaşlığının müxtəlif forma və metodlarının intensivləşdirilməsindən ibarətdir.

İnteqrasiya subyektlərin problemlərini keyfiyyətə həll etmək qabiliyyətini qaldırır və bununla bərabər daxili sabitliyi təmin edir. Müxtəlif dövlətlərin müxtəlif sahələrdə qarşılıqlı razılaşdırılmış fəaliyyəti onların bütün beynəlxalq münasibətlər sisteminə daha güclü təsir etməsini göstərir.

Bununla yanaşı, həm də qeyd etmək lazımdır ki, müasir şəraitdə inteqrasiya proseslərinin əsas hissəsini onun iqtisadi aspekti təşkil edir. Dünyada daha çox iqtisadi inteqrasiya inkişaf edir. İqtisadi inteqrasiya yüksək dərəcədə olduqda, o, hətta siyasi sahədə də inteqrasiyanın inkişafını mümkün edir. Buna misal kimi, Aİ çərçivəsində inteqrasiya proseslərini göstərmək olar. Bu qurumda ilk olaraq iqtisadi inteqrasiyanın müxtəlif mərhələləri inkişaf etdi. Daha sonra isə belə inteqrasiyanın digər sahələrdə də ünsürləri, o cümlədən siyasi ünsürləri əmələ gəldi. Hal-hazırda isə hətta bu qurumun hərbi sahədə də inteqrasiyasının lehinə səslər eşidilməyə başlayır.

Tarixdə dövlətlərin birləşmək cəhdləri çox olub. Regional inteqrasiya beynəlxalq münasibətlərdə ciddi və əhəmiyyətli bir fenomen kimi İkinci Dünya Müharibəsindən sonra meydana çıxdı. 1949-cu ildə SSRİ-nin himayəsi ilə Şərqi Avropa ölkələrinin də daxil olduğu Qarşılıqlı İqtisadi Yardım Şurası (QYİŞ) yaradıldı. Bir müddət sonra, 1957-ci ildə Qərbi Avropada Avropa Kömür və Polad Birliyi (ECSC), 1959-cu ildə isə Avrasiya Azad Ticarət Assosiasiyası (EFTA) yaradılmışdır. Sonra inteqrasiya qrupları (ilk növbədə regional və iqtisadi) dünyanın digər yerlərində - Asiya, Afrika və Latın Amerikasında meydana çıxmağa başladı: məsələn, Şimali Amerika Azad Ticarət Assosiasiyası (NAFTA), BRİKS, MDB, ŞƏT, ASEAN, Mercosur, ECOWAS, And icması, Avrasiya inteqrasiya icması və s.

Müxtəlif meyarlara görə bölünən inteqrasiya tədqiqatlarının müxtəlif nəzəri məktəbləri, konsepsiyaları mövcuddur. II Dünya müharibəsindən sonra Qərbi Avropanın bir çox ölkələrində dağıdılmış iqtisadiyyatın yenidən qurulması və bununla bərabər möhkəm sülhün yaradılması zərurəti bir sıra siyasi, iqtisadi və hüquqi xarakterli köklü tədbirlərin görülməsini və bu məqsədlə Avropa ölkələrinin birgə səylər göstərilməsini tələb edirdi. Bu halda birgə edilən səylər daha səmərəli nəticə və daha optimal yolun seçilməsi imkanını verə bilərdi. Bu səbəbdən avrointeqrasiya Avropa ölkələri arasında inteqrasiya proseslərinin yaranması, formalaşması və inkişafına dair federalizm, funksionalizm və daha sonra neofunksionalizm kimi siyasi nəzəriyyələr tərtib edilərək irəli sürülməyə başladı.

İlk növbədə qeyd etmək lazımdır ki, I və II Dünya müharibələri arasındakı dövrdə Avropanın gələcəyi ilə bağlı fikirlər intensiv xarakter almağa və Avropanın birləşməsi problemləri ilə məşğul olan elmi məktəblər formalaşmağa başlamışdır. Onlar *“milli dövlətlərin məhvini və yeni Avropa və dünya nizamının zəruriliyini məntiqlə sübut etməyə çalışırdılar”* (7, 319). Həmin dövrdə Avropada inteqrasiya prosesinin nəzəri əsası iki yanaşmaya: federalizm və funksionalizmə əsaslanırdı.

Öz yaranmasına görə federalizm nəzəriyyəsi Avropa inteqrasiyasına dair ilk nəzəriyyələrdən biridir. II Dünya müharibəsindən sonra Avropa federalizmi ideyası vahid Avropa xəyallarından ilhamlanaraq Avropa inteqrasiyanın ən geniş yayılmış siyasi nəzəriyyəsinə çevrilmişdir. Avropada federalizm ideyası Kantın “əbədi sülh” nəzəriyyəsinə əsaslanırdı. Onun ideyası Amerika modelindən, müasir cəmiyyət və demokratiya paradigmasından təsirlənərək Avropa federalistləri üçün nümunə oldu. Avropa quruculuğu prosesində federalist ideyaların əsas dəstəkçisi 1907-1986-cı illərdə karyerasının ilk dövründə kommunist olan və Mussolini dövründə həbsdə olan italyan siyasətçisi Altiero Spinelli olmuşdur. O, 1943-cü ildə həbsdən azad olduqdan sonra Milanda Avropa Federalist Hərəkatının əsasını qoydu. Avropa Komissiyasının üzvü və Avropa Parlamentinin əsas liderlərindən biri olan Spinellinin Avropa İttifaqının formalaşmasında təsiri o qədər əhəmiyyətli idi ki, o, Avropanın atalarından biri hesab olunurdu.

Bu sahədə ən mühüm elmi əsərlərdən biri R. Kudenhov-Kalerqinin hələ 1923-cü ildə nəşr etdiyi “Ümumavropa” əsəri olmuşdur. Bu əsərdə o, Avropanın vahid konstitusiyaya əsasında birləşməsi ideyasını irəli sürmüşdür. Bu konsepsiyanın motivasiyası iki amilə əsaslanırdı. Bir tərəfdən, *“Hiss olunurdu ki, “Avropa” bir çox cəhətdən əhəmiyyətli global gücə çevrilə biləcək təbii təşkilatdır”* (11, 21). Bu amil birləşmənin əsas səbəbi kimi çıxış edirdi. Eyni zamanda, tam vahid unitar dövlətin formalaşması ilə bağlı mənfi cəhət bu halda *“...siyasi sahədə mümkün təşkilati dəyişikliklərə baxmayaraq, qitənin bir sıra qanlı etnik münaqişələrə qərq olacağı”* iddiası idi (11, 21). Avropa federalizmi ideyası yayılmağa başlamış və hətta onun əsasında Fransa xarici işlər naziri A.Brian 1930-cu ildə “Avropa Federal Dövlətinin Rejim Təşkilat Memorandumu” adlı sənədi imzalamışdır.

II Dünya müharibəsindən sonra federalistlər milli dövlətləri müharibələrdə əsas günahkar hesab edərək siyasi hakimiyyəti onlardan alıb vətəndaşlara, Avropa xalqlarına verməyə çalışırdılar. Əslində, bu fikirlərə Fransa inqilabı dövründə Robespier və yakobinlərin ideyalarında da rast gəlmək olardı. Federasiylərə görə, bütün vətəndaşlar, cəmiyyətin bütün üzvləri eyni hüquqlara və eyni vəzifələrə malik olmalıdırlar, çünki onlar mütəşəkkil cəmiyyətin mərkəzidirlər.

Federal hökumət müdafiə siyasəti, iqtisadi siyasət və xarici əlaqələr kimi dövlətin əsas siyasətlərinə cavabdeh olmalıdır. Müdafiə siyasəti ümumi ordu yaradılmasını nəzərdə tuturdu ki, bu da federasiya üzvləri arasında müharibə ehtimalının qarşısını ala və Avropanın dünya arenasında təsirini artırmaq üçün bir vasitə kimi istifadə edilə bilərdi. İqtisadi siyasət isə eyni qaydalara və azadlıqlara malik ümumi iqtisadi sahələrin yaradılması ilə üzv dövlətlər arasında iqtisadi qarşılıqların qarşısını almaq və ümumi bazar yaratmağa əsaslanırdı. Xarici əlaqələr zamanı isə vahid blok kimi çıxış etmək federasiyanın bütün üzvləri üçün əlverişli idi, belə ki, bir üzvə qarşı hər hansı təhlükə bütün federasiya üçün təhlükəyə çevriləcək və üzv dövlətlərin maraqları güclü federasiya tərəfindən daha səmərəli şəkildə qoruna biləcəkdə. Burada əsas məqam federasiya üzvlərinin xüsusi maraqları deyil, ümumi maraqlarıdır. Federalistlərə görə, federal hökumətin fəaliyyətinin daha təsirli olduğu sahələr güclü federal hökumətin səlahiyyətində olmalıdır. Lakin milli hökumətlər, regional institutlar və ya yerli idarələr də qərarların qəbulunun digər səviyyələrində daha effektiv ola bilər və buna görə də onların nəzarət etdiyi sahələr fərqlidir.

A.Şpinelli, E.Vistriç, Makkay, M.Albertini siyasi inteqrasiya nəzəriyyəçiləri kimi çıxış edərək demokratik federalizm ideyalarına əsaslanırdılar və onlar federalizm nəzəriyyəsinin sonrakı nümayəndələrinə aid edilirlər. Onların müəllimləri isə Fransa burjua inqilabı və Amerika federalistlərinin (A. Hamilton, C. Medison, C. Vaşinqton və s.) və hər şeydən əvvəl filosofların - A. de Tokvilin və b. ideyalarına əsaslanan ABŞ Konstitusiyası idi. Avropa federasiyasının yaradılması Qərbi Avropa dövlətlərinin birləşməsi üçün ən bariz variant idi. Avropa federalizm siyasi nəzəriyyəsi qurucularından biri olan Altiero Spinelli iddia edirdi: “Milli dövlətlər öz vətəndaşlarının siyasi və iqtisadi təhlükəsizliyinə zəmanət verməyi dayandırdıqdan sonra mövcud olmaq hüquqlarını itirdilər” (14, 68).

M.Albertiniyə görə, milli dövlət öz vətəndaşlarının həyatını məhv edir, iqtisadi istehsalı dayandırır və müharibə üçün ilkin şərtlər yaradır. O, hesab edirdi ki, dövlət daxili siyasi arenada

demokratiya prinsiplərini müdafiə edərək, beynəlxalq siyasətdə isə onun dəyərlərini inkar edərək, öz-özü ilə ziddiyyətə girir. Ona görə də millət-dövlət “*çoxmillətli federativ dövlətlə əvəz edilməli, Avropa federasiyası isə müxtəlif millətlərin insanları, federal insanların birliyinə çevrilməlidir*” [19, 58]. E.Vistriçin fikrincə, “federalizmin mahiyyəti lazım olan yerdə hakimiyyətin qeyri-mərkəzləşdirilməsindədir...” (20, 2)

Bununla belə, aydındır ki, hətta XX əsrin 40-50-ci illər üçün, federalizm konsepsiyası artıq dərəcədə idealist, utopiyaya yaxın kimi görünürdü. J.Balbitə görə: “*Federalizm çox əlverişli, getdikcə populyarlaşan, həmişə şübhə doğuran və bəzən təhlükəli bir anlayış kimi təsvir edilirdi*” [168, 179]. Əksər müəlliflər federalizmi hakimiyyətin bir neçə idarəetmə səviyyəsi arasında bölündüyü dövlət quruluşu kimi başa düşürlər (21, 211). Xüsusilə, federalizm mərkəzi və regional hakimiyyət orqanları arasında hakimiyyət bölgüsü olan siyasi sistemlərin mövcudluğu kimi müəyyən edilir.

Klassik federalizm dövlət hakimiyyətinin iki əsas səviyyədə həyata keçirilməsini nəzərdə tutur: federal mərkəz və ona tabe olan subyektlər. P.Taylor qeyd edir ki: “*Federalist inteqrasiya ikisəviyyəli hökumətin - bir-birindən fərqli, lakin əlaqələndirməyə qadir olan federal səviyyəli hökumət və yerli səviyyəli hökumət təşkilini tələb edir*” (17, 90). Ərazi vahidləri öz bütövlüyünü və müəyyən muxtariyyətini qorumaqla, səlahiyyətlərinin bir hissəsini mütləq mərkəzi hökumətə verməlidir: “*Federasiya sistemləri üçün "sehrli düstur" birləşmə və müxtəlifliyin optimal nisbətidir*” (11, 24). M.Burqes qeyd edir ki, federasiya: “*Mərkəzi hökumət tərəfindən siyasi qərarların qəbulu prosesində birliyi təşkil edən qurumları konstitusiyaya normalarına uyğunlaşdırmaq üçün mövcud olan xüsusi təşkilati formadır*” (18, 19).

Bütövlükdə götürdükdə, federalizm siyasi nəzəriyyəsi inteqrasiya üçün yekunda aydın strateji məqsəd müəyyən edir və fəvqəldövlətin formalaşdırılması yolu ilə Avropanın vahid bir qurumda birləşməsinə nəzərdə tutur. Üzv-dövlətlər öz suverenliklərinin bir hissəsini yaradılan dövlətüstü institutlara verməlidirlər. İnteqrasiyanın məcburi əlaməti kimi mərkəzləşdirilmiş idarəetmə çıxış etməlidir. Avropa İttifaqı çərçivəsində gedən proseslər göstərdi ki, üzv dövlətlər heç də öz suverenliklərinin böyük bir hissəsini yaradılmış dövlətüstü institutlara vermək fikrində deyillər və inteqrasiyaya yalnız üzv-dövlətlərin müəyyən üstünlüklər əldə edilməsi nöqtəyi-nəzərindən yanaşırlar.

Federalizm siyasi nəzəriyyəsi ilə yanaşı, Avropada inteqrasiya proseslərinə dair digər bir siyasi nəzəriyyə - funksionalizm nəzəriyyəsi də irəli sürülmüşdür. Bu nəzəriyyənin banisi “Qüvvədə olan sülh sistemi: Beynəlxalq Təşkilatın Funksional İnkişafı üçün Arqument” kitabının müəllifi D. Mitrani hesab olunur (22). Onun fikrinə görə, dövlətlər arasında daimi sülh yaratmaq üçün ideal beynəlxalq hökumətin formalarını axtarmaq lazım deyil, bu hökumətin malik olacağı funksiyalar haqqında düşünmək lazımdır. Yəni, həm dünya siyasətinə, həm də Avropaya inteqrasiya siyasətinə funksional yanaşma insan ehtiyacları və ümumi rifah üzərində cəmlənməlidir və bu yolda milli dövlət statusundan və istənilən başqa ideologiyadan imtina etmək olar. Başqa sözlə, funksionalizm tərəfdarları şübhə edirdilər ki, milli dövlət hətta fərdin rifahını təmin edə bilər, çünki bir çox ehtiyacların ödənilməsi transsərhəd xarakteri daşıyır. D.Mitrani hesab edirdi ki: “*Başlanğıc nöqtə beynəlxalq birliyin quruluşunun “ideal” forması haqqında məsələ yox, bu cəmiyyətin əsas funksiyaları haqqında məsələ olmalıdır*” (10, 33). Ona görə də federalizm tərəfdarlarından fərqli olaraq, funksionalizm tərəfdarları daha pragmatik idilər və hesab edirdilər ki, “əvvəlcə iqtisadiyyat, sonra isə siyasət”, yəni inteqrasiya iqtisadi sahədən başlamalı və yalnız bundan sonra siyasət sahəsinə keçməlidir.

Avropaya inteqrasiyaya funksional yanaşmanın mərkəzində milli dövlətin toxunulmazlığı və ya müəyyən ideologiyanın hökmranlığı ideyasından fərqli olaraq, insan ehtiyaclarının və ictimai rifahın prioritetliyi dayanır. Bu isə funksional yanaşma tərəfdarlarının milli dövlətlərin insanların ehtiyaclarını ödəmək qabiliyyətinə dair şübhələrini artırır, çünki bu ehtiyaclar ayrı-ayrı dövlətlərin hüduqlarından kənara çıxır. Funksionalizm çərçivəsində iki əsas element formalaşmışdır: texnokratik, dövlət idarəetmə funksiyalarının daha səmərəli icrası və ictimai ehtiyacların daha tam

ödənilməsi ilə əlaqəli və rəşional, beynəlxalq idarəetmə təşkilatlarının fəaliyyətinin müsbət beynəlxalq təsiri ilə əlaqəli. Funksionalizmin əsas tezisində əsasən forma funksiyanın ardınca gəlir (5, 13). İnsanın tələbatları zaman keçdikcə dəyişir və ərazi, iqlim və digər xüsusiyyətlərə görə fərqli olur. Buna görə də cəmiyyəti idarə edən təşkilatların institusional ifadəsi dəyişikliklərə hazır olmalıdır. Bu, funksionalizmin üstünlüklərindən biridir, çünki idarəetmə institutu bir dövlət və ya müəyyən bir beynəlxalq təşkilat növü ilə məhdudlaşmır. Ön planda ictimai faydalı funksiyaların səmərəli icrası durur, funksiyalar dəyişdikdə heç bir milli dövlətə bağlı olmayan idarəetmə institutunun təşkilati forması da dəyişir. P. Teylor funksionalizm nəzəriyyəsini dəyərləndirərək, onu tək cə neofunksionalist inteqrasiya nəzəriyyəsinin deyil, həm də suverenlik nəzəriyyəsi, dünya birliyi nəzəriyyəsi, konvergensiya nəzəriyyəsi və rejim nəzəriyyəsi kimi beynəlxalq nizamın öyrənilməsinə dair müxtəlif müasir yanaşmaların “intellektual prototipi” kimi müəyyən edir (17, 125).

İnteqrasiya prosesinin funksional yanaşma əsasında həyata keçirilməsi bir sıra problemlər yaradır. Belə ki, bir siyasi nəzəriyyə kimi funksionalizmin tənqidi ilk növbədə inteqrasiya proseslərinin həddən artıq qeyri-müəyyənliyi və onların əsasən xarici ifadəsi, bu yanaşmanın müəyyən sadələşməsi, eləcə də praktikada təsdiqinin tapmaması ilə bağlıdır. Həmçinin, onların statusu Aİ-yə üzv dövlətlərin milli konstitusiyaya qanunvericiliyinə zidd ola bilməz. Başqa sözlə desək, funksionalistlər suverenliyin məhdudlaşdırılması problemi ilə üz-üzə qalırlar, halbuki onlar bundan qaçmağa çalışırdılar (23, 44).

Avropada davam edən inteqrasiyanı izah etməyə çalışan əsas nəzəriyələrdən biri də neofunksionalizm konsepsiyasıdır. Bu nəzəriyyənin banisi amerikalı politoloq Ernst Haas sayılır. 1958-ci ildə E. Haas "Avropanın Birləşməsi: Siyasi, İqtisadi və Sosial Qüvvələr 1950-1957" kitabını nəşr etdi və bu əsərdə Qərbi Avropanın 6 dövləti dövlətlərustü əməkdaşlığın yeni formasını necə yaratdılar sualına cavab verməyə çalışdı (9). Bu nəzəriyyənin digər məşhur simalarına *L.Lindberg, A.Niemann, F.Schmitter, L.Scheinman* və s. (24, 45-66) aiddir. Neo-funksionalistlərin əsas ideyası ondan ibarətdir ki, inteqrasiya sahələrinin genişlənməsi siyasətçilərin iradəsindən asılı olmayaraq baş verən bir prosesdir. Həyatın özü və obyektiv şərait onları inteqrasiya yolunu seçməyə məcbur edir. Xüsusilə, onlar hesab edirdilər ki, siyasi inteqrasiya o zaman mümkündür ki, siyasi inteqrasiya iqtisadi inteqrasiyadan ayrılınsın.

1960-cı illərdə neofunksionalizm Avropa inteqrasiyasının aparıcı nəzəriyyəsinə çevrildi. Neofunksionalizmin gücü regional səviyyədə idarə olunan inteqrasiya istəyi idi. Klassik funksionalizmdən ən əhəmiyyətli fərqi isə siyasətin ön plana çıxması siyasi əməkdaşlıq istəyinin iqtisadi əməkdaşlıq yolu ilə olması idi. Beləliklə, funksionalistlərin bir sıra çatışmazlıqlarından qurtularaq, yenilənmiş nəzəriyyə inteqrasiya prosesinin başa düşülməsinə aydınlıq gətirdi. Neofunksionalizmin yaranması Avropa iqtisadi birliklərinin inkişafının ilkin, çox uğurlu dövrü ilə bağlı idi ki, bu da bu nəzəriyyədə öz inandırıcı izahını tapdı. İnteqrasiya milli siyasi həyatın iştirakçılarının öz inamını, maraqlarını və davranışlarını artıq müəyyən yurisdiksiyaya malik olan və ya onu almaq iddiasında olan yeni güc mərkəzinin institutlarına yönləndirməyə meyilli olduğu proses kimi təqdim edilirdi. Bununla belə, neofunksionalizm ideyalarının müəyyən dərəcədə Avropa inteqrasiyasında öz əksini tapmasına baxmayaraq, inteqrasiyaya dair digər siyasi nəzəriyələri ciddi təhlil etmədən neofunksionalizm nəzəriyyəsinə siyasi inteqrasiyanın mübahisəsiz nəzəriyyəsi kimi adlandırmaq düzgün olmaz.

Bütövlükdə götürəndə, bu avrointeqrasiyaya dair siyasi nəzəriyələrin əhəmiyyəti məhz Avropa dövlətlərinin birləşməsi üçün nəzəri əsaslandırmanın formalaşdırılması cəhdində ifadə olunur və bu siyasi nəzəriyələrin ideyaları, bu və ya digər dərəcədə, həm Avropa Birliklərinin, həm də daha sonra Aİ-nin yaranma prosesində öz praktiki reallığını tapmışdır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Abbasova, Ü. Avropa İttifaqının enerji təhlükəsizliyi: reallıqlar və perspektivlər // - Bakı: AMEA-nın Xəbərləri. Tarix, fəlsəfə, hüquq seriyası, -2011. № 1. - s. 295 – 304.

2. Bayramov, Ə.İ. Regional iqtisadi inteqrasiya: nəzəriyyə və praktika / Ə.İ. Bayramov. – Bakı: Azərneşr, - 1997. - 208 s.
3. Ефанова, Е.А. Экономическая сущность интеграции. Предпосылки и виды интеграции // - Орел: Вестник ОрелГИЭТ, 2008. № 4 (6). - с. 23-27.
4. Zeinalova, Ş.İ. Beynəlxalq münasibətlərdə inteqrasiya anlayışı // - “Azərbaycanda multikulturalizm və mədəni müxtəlifliyin turizmin inkişafına təsiri” mövzusunda elmi konfransın materialları. Bakı: 26 may 2017. – s. 82-85.
5. Дульский И.В. Федерализм и функционализм в теории европейской интеграции // - Челябинск: Вестник Южно-Уральского Государственного Университета. Серия «Право», вып. 22, 2010. № 18, - с. 10-14.
6. Овчаренко, Н.Е. Модели современных интеграционных процессов: Материалы к курсу лекций // - М.: Проблемы глобальных интеграционных процессов, 1996. - с. 109-117.
7. Шемятенков, В.Г. Европейская интеграция / В.Г. Шемятенков. - М.: Международные отношения, 2003. - 398 с.
8. Тренин, Д.В. Интеграция и идентичность: Россия как «новый Запад» / Д.В. Тренин. - М.: Издательство «Европа», 2006. - 404 с.
9. Haas, E.D. The Uniting of Europe: Political, Social, and Economic Forces 1950-1957 / E.D. Haas. - Indiana: Notre Dame Press, 1958. – 640 p.
10. Rosamond, B. Theories of European Integration. New York: Palgrave, 2000.
11. Rosamond, B. Theories of European Integration. New York: Palgrave, 2008.
12. Sapir, A. Economic papers. Regional Integration in Europe, N. 94, 1992. - 26p.
13. Sapir, A. Economic papers. Regional Integration in Europe, N. 94, 1992. - 26p.
14. Spinelli, A. The growth of the European movement since the Second World War. London, 1972.
15. Single European Act // OJ, L. 169 of 29.6.1987, p. 1-29.
16. Somers, E. Belgium-Luxembourg Economic Union (BLEU) // The Max Planck Encyclopedia of public international law. Index and tables, edited under the direction of R. Wolfrum. – Oxford: Oxford University press, 2013, vol. I. - pp. 869 – 874.
17. Taylor, P. Functionalism: the approach of David Mitrany. London: 1994
18. Taylor, P. International Organization in the Modern World: The Regional and the Global Process. London: Pinter, 1993.
19. Finder, J. Mario Albertini in the history of Federalist thought // The Federalist. 2002, № 3. – pp. 157-170.
20. Wistrich, E. The United States of Europe. / E.Wistrich. London: Routledge, 1994.
21. Побединский, И.М. Роль федерализма в теории европейской интеграции // Известия РПГУ им. А.И. Герцена, 2008, № 67
22. Mitrany, D.A. Working Peace System: An Argument for the Functional Development of International Organization. London, 1943. – 69 p.
23. Шаповалов, Н.И. Теоретические подходы к исследованию интеграционных процессов в Европе // Вестник МГОУ. 2015, № 4, с. 43-48
24. Niemann, A., Schmitter, P.C. Neofunctionalism // European Integration Theory. Edit. Wiener, A., & Diez, T. Oxford: Oxford University Press, 2004, - P. 45-66

Рәүҗи: f.f.d., dos. Zeynəddin Şabanov